

Түсінік хат

Ортақ тақырып: «Әдеби мәтінді терең талдау – көркем ойды түсінудің кілті»

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының әдеби шығарманы тек оқып қана қоймай, оны терең түсіне алуы, көркем мәтіндегі идеяны, тақырыпты, автордың көзқарасын саралай білуі және өзінің жеке пікірін дәлелдей алуы – басты міндеттердің бірі ретінде қарастырылады. Әдеби талдау – бұл жай ғана мәтінді мазмұндау емес, көркем шығарманың ішкі мәнін, астарлы ойларын, көркемдік ерекшеліктерін ашуға бағытталған танымдық әрекет.

Қазақ әдебиеті пәні оқушыға әдебиет тарихын үйретумен шектелмей, оның тұлғалық дамуына, көркемдік-эстетикалық талғамының қалыптасуына, ұлттық құндылықтарды терең түсінуіне, рухани және мәдени кеңістігінің кеңеюіне жолашады. Бұл пәнарқылы оқушы тек білім ғана алып қоймай, көркем ойлауға, сын тұрғыда пікір білдіруге, өмірлік құндылықтарды саралауға үйренеді.

Алайда, мектеп бағдарламасы аясында берілетін білім көлемі оқушының көркем мәтінмен терең жұмыс жүргізуде қабілетін толық қалыптастыруға әрдайым жеткілікті бола бермейді. Мәтінмен жұмыс көбінесе мазмұндау, қысқаша сипаттауден ғейінде қалып қояды. Бұл жағдай оқушылардың әдеби шығармаларға терең бойлай алмауына, көркемдік талғамының шектелуіне алып келеді.

Осыған байланысты, «Сатылай кешенді талдау» әдісінен негізделген бұл курс ұсынылып отыр. Курс аясында оқушылар көркем шығармаларды кезең-кезеңімен, құрылымдық тұрғыдан талдауға машықтанады. Бұл әдіс:

- мәтіннің жанрлық ерекшелігін анықтау,
- тақырып пен идеяны ажырату,
- композициялық құрылымды саралау,
- кейіпкерлер әлемін талдау,
- көркемдік құралдарды тану мен бағалау,
- авторлық ұстанымды анықтау,
- оқушының өзіндік көзқарасын дәлелдеу сияқты маңызды бағыттарды қамтиды.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – жан-жақты дамыған, өз ойын еркін жеткізе алатын, сыни ойлайтын, тілдік және коммуникативтік құзыреттілігі жоғары тұлға қалыптастыру. Бұл міндетті тиімді жүзеге асыру үшін білім беру процесіне инновациялық технологияларды енгізу – уақыт талабы. Осындай инновациялық бағыттардың бірі – **"Сатылайкешенді талдау" (СКТ)** технологиясы. Бұл технология оқушылардың тілдік білімдерін меңгеруіне, логикалық ойлауын жетілдіруге, жүйелі түрде талдау жасау әдетін дамытуға мүмкіндік береді.

Сатылайкешенді талдау – білімді механикалық түрде жаттатпай, оқушының саналы түрде, кезең-кезеңімен, логикалық байланысты сақтай отырып, тілдік немесе әдеби материалды талдауына жол береді. Бұл әдіс оқушыны жайғана тыңдаушыдан белсенді ізденушіге, шығармашы тұлғаға айналдырады. Оқушы тілдік бірліктердің табиғатын сатылай ашу арқылы грамматикалық заңдылықтарды толық түсініп, оларды тәжірибеде қолдануға дағдыланады.

Авторлық бағдарламада СКТ технологиясы негізінде **қазақ тілінің негізгі салалары (фонетика, лексика, морфология, синтаксис, мәтін тану)** және әдебиет материалдары қамтылады. Әр тақырып сатылай құрылымда ұйымдастырылып, теория мен практиканың ұштасуына ерекше назар аударылады. Оқушылар тілдік және әдеби бірліктерге сатылай талдау жасай отырып, соларқылы ойлау, салыстыру, ой түйю, тұжырым (қорытынды) жасау сияқты танымдық дағдыларын дамытады. Сонымен қатар бұл технология оқушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға, сауатты жазуда дағдысын жетілдіруге зор үлес қосады.

Бағдарлама **34 сағатқа** есептелген. Онда тілдік білім беруге, әдеби шығармаларды сатылай талдауға, шығармашылық жұмыстарға арнайы сағаттар бөлінген. Бұл бағдарлама тек пәндік білім берумен шектелмей, оқушылардың **зерттеушілік қабілетін, шығармашылық ойлауын, тұлғалық дамуын** басты орынға қояды.

Бағдарламада ұсынылған тапсырмалар мен талдау үлгілері оқушылардың жас ерекшеліктеріне, қабылдау мүмкіндіктеріне сәйіріктелген. Сонымен бірге, мұғалімдерге әдістемелік көмек ретінде әрбір тақырыпқа байланысты сатылайкешенді талдау үлгілері мен бағыт-бағдар (жол көрсете) берілген. Бұл авторлық бағдарлама жалпы білім беретін мектептердің қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімдеріне арналған әдістемелік құрал ретінде қолданыла алады.

Қорытайтқанда, "Сатылайкешендіталдау"
технологиясы арқылы білім беру оқушының тіл табиғатын терең түсінуге,
шығармашылықпен жұмыс істеуге, өз бетімен ізденуге жетелейді.
Бұл бағдарлама оқушылардың тілдік білімін ғана емес,
тұлғалық дамуын көздейтін,
құндылыққа негізделген мазмұндық бағдар болып табылады.

Курстың мақсаты:

Оқушыларды әдеби шығарманы **сатылайкешендіталдау** арқылы көркем мәтінді құрылымдық және мазмұндық тұрғыдан терең түсінуге, идеялық-көркемдік бағытына нықтауға, жеке көзқарасын негіздеп айтуға үйрету.

Міндеттері:

- Әдеби мәтінді талдаудың құрылымдық тәсілдерін меңгерту;
- Сыни және шығармашылық ойлау қабілетін дамыту;
- Әдеби тарқалық ұлттық құндылықтар мен адамгершілік қасиеттерді сіңіру;
- Оқушының тілдік, әдеби-көркемдік сауатын арттыру.

Курс мазмұны:

Курс

аясында қазақ әдебиетінің әртүрлі дәуірлеріне тән көркем шығармаларға талдау жасалады. Әрбір шығармаға сатылайкешендіталдау жүргізіледі.

Оқушылар белгілі бір алгоритм арқылы мәтінді талдай отырып, автор стилін, әдеби дәуір ерекшелігін, көркем бейнелер жүйесін терең ұғынады.

Сонымен қатар, оқушыларға өзіндік талдау жасауға, пікір білдіруге, шығармашылық ізденіске жолашылады.

Күтілетін нәтиже:

Курс соңында оқушылар:

- Әдеби мәтінді сатылайкешендіталдаудағы дысын меңгереді;
- Әдеби шығарманың тақырыбын, идеясын, құрылымын нақты анықтай алады;
- Кейіпкер мінезін, даму жолын, портретін, авторлық көзқарасты талдайды;
- Көркемдік тәсілдерді ажыратып, олардың мәтіндегі қызметін сипаттай алады;
- Өз пікірін дәлелді түрде жазбаша және ауызша жеткізе алады;

- Әдеби-шығармашылық жұмыстарды (эссе, пікір, салыстыру) еркін орындай алады.

БАҒДАРЛАМА ҚҰРЫЛЫМЫ (34 САҒАТ)

Бөлім	Тақырыптар	Сағат саны
I бөлім. Кіріспе. Сатылай кешенді талдау негіздері	Сатылай кешенді талдау әдісі мен таңысу, құрылымы	1 сағат
II бөлім. Әдеби мәтін мен жұмыс істеу негіздері	Тақырып пен идеяны анықтау, композиция элементтері	4 сағат
III бөлім. Кейіпкерге талдау	Кейіпкер портреті, іс-әрекеті, мінезі, типі, эволюциясы	6 сағат
IV бөлім. Көркемдік құралдарды талдау	Эпитет, метафора, теңеу, символ, троп түрлері	5 сағат
V бөлім. Автор тілі мен стилі	Авторлық баяндау, стиль, публицистикалық немесе көркем тіл	3 сағат
VI бөлім. Проблемалық талдау	Қоғамдық, моральдық, философиялық мәселелер	4 сағат
VII бөлім. Шығармашылық тапсырмалар	Эссе, кейіпкерге хат, диалог, сахналық көрініс	5 сағат
VIII бөлім. Қорытынды. Жоба мен жұмыс	Шығарманы толық талдау, презентация, пікір қорғау	6 сағат

1- сабақ. Сатылай кешенді талдау әдісімен танысу және оның құрылымы.

1. Сатылайкешендіталдауәдісідегеніміз не?

Сатылайкешендіталдауәдісі —

қазақтілібілімініңбарлықсалаларынқамтитын, **сөзгенемесесөйлемгекезең-кезеңмен (сатылай)жан-жақтыталдаужүргізутәсілі.**

Бұләдісоқушыларғасөздіңқұрылымын, мағынасын, грамматикалыққызметін, стильдікерекшелігінтолықтүсінугемүмкіндікбереді.

2. Мақсаты:

- Тілдікбілімдітереңдету
- Сөздіңтабиғатынжан-жақтытану
- Ойлау, саралау, талдаудағдысындамыту
- Сөзбайлығынарттыру
- ҰБТ, олимпиада, шығармашылықемтихандарғадайындық

3. Сатылайкешендіталдаудыңқұрылымы (сатылары)

Талдаубірізділікпен, яғнисатылытүрдежүргізіледі. Әр саты — сөздіңбелгілібірқырынашады.

1-саты: Фонетикалықталдау (дыбыстыққұрам)

- Дыбыстар саны мен түрі (дауысты, дауыссыз)
- Буынғабөлу, буынтүрі
- Тасымал

Мысал:*Тәуелсіздік* – 10 әріп, 10 дыбыс, 4 буын: тә-уел-сіз-дік

2-саты: Сөзқұрамына (морфемалық) талдау

- Түбір мен қосымшабөліктері
- Қосымшаныңтүрі (жұрнақ па, жалғаума)

Мысал:тәуелсіз + дік (жұрнақ)

3-саты: Сөзтабы

- Қайсөзтабынажататыны
- Негізгі белгілері, сұрақтары

Мысал: Зат есім (не?) — тәуелсіздік

4-саты: Синтаксистік қызметі

- Сөйлемішіндегі қызметін анықтау
(бастауыш, баяндауыш, толықтауыш, т.б.)

5-саты: Лексикалық мағынасы

- Сөздің тура не ауыспалы мағынасы
- Синоним, антоним, омонимдері (бар болса)

Мысал: *Тәуелсіздік* – еркіндік, егемендік (синоним)

6-саты: Грамматикалық тұлғасы

- Жекеше/көпше түрі
- Тәуелдік жалғауы
- Септелуі, жіктелуі

7-саты: Сөз тіркесі не сөйлем құрау

- Сөзді қатыстырып сөз тіркесіне немесе сөйлем құрастырылады

Мысал: Тәуелсіздік – ұлттың ұлы мұраты.

8-саты (қосымша): Стильдік ерекшелігі

- Сөздің қандай стильде қолданылатыны (публицистикалық, ғылыми, т.б.)
- Мәтіндегі рәлі, эмоциялық әсері

4. Қорытынды:

Сатылайкешенді талдау әдісі —

оқушылардың тілді теориялық және практикалық тұрғыда терең меңгеруіне көмектесетін, сөзге ғылыми тұрғыда талдау жасауға үйрететін тиімді әдіс.

4- сабақ. Эпитет, метафора, теңеу, символ, троп түрлері

Негізгі троптар

Троп	Анықтама	Мысал
Эпитет	Нысанның сыртқы немесе ішкі қасиетін көркем бейнелі түрде жеткізудің бір тәсілі.	«Ақ бас таудай» (таудың қар басқан басы) — тау қасиетін көркем бейнелі түрде жеткізудің бір тәсілі.
Метафора	Бір заттың немесе құбылыстың қасиетін басқа затқа ұқсастық арқылы беру; тура емес, бейнелі мәнде қолдану.	«Өмір – апат» немесе «ақыл – дария» сияқты.
Теңеу	Екі затты (фигураны) салыстыру арқылы бір-біріне ұқсас қасиеттерін егізінде байланысқұру; салыстырудың белгісі (-дай, -дей, шағындай, секілді және т.б.) қолданылады.	«Дудақтай әдемі», «есіркей қадалатын», «қыяштай жарқыраған» және т.б.
Символ	Зерттеліп отырған мәтінде бір сөз, бейне немесе заттың астарлы (символдық) мәнге ие болуы; белгілі бір ұғымды, идеяны білдіру үшін қолданылуы.	Қызылтүс – махаббат немесе қызғаныш символы; туған жер немесе Атамекен ұғымдары символ ролін атқаруы мүмкін.

5- сабақ. Авторлық баяндау, публицистикалық және көркем тіл

Негізгі ұғымдар

1. Авторлық баяндау

Бұл — мәтінде автордың тұлғалығы, көзқарасы, үндеуі, субъективтілігі көрінетін баяндау түрі. Автор оқиғаны жай баяндауғана емес, өз тұрғысын антүсіндіріп, пайымдап,

оқырманға әсереткісі келетін ойларды қосады. Мысалы, автор диалог енгізуіне мәселе сөз пікірін, сезімін білдіретін фразалар қолдануы мүмкін

2. Стыль

Стыль — тілдік бірліктерді пайдаланудың, сөз саптаудың, сөйлем құрылымының, тіл құралдарының авторға немесе мәтін түрінетән ерекшелігі. Стыль мәтіннің түріне, мақсатқа, аудиторияға байланысты қалыптасады.
Stud.kz+2library.yu.edu.kz+2

3. Көркем тіл / көркем әдеби стиль

Бұл — әдеби шығармаларда қолданылатын стиль. Оның басты сипаттары: образдылық (суреттеу, метафора, теңеу, эпитет және т.б.), эмоционалды әсер, сөз мерекесі, әдеби тіл нормасы, стильдік табиғилық, әуезділік. Мәтіндегі кейіпкертілінің, автор баяндауының сырлы болуы мүмкін.

4. Публицистикалық стиль

Қоғамдық-саяси өмірге қатысты мәтіндерде қолданылады. Мақсаты — жұртшылықты маңызды мәселелерден хабардар ету, көзқарас қалыптастыру, пікір тудыру, кейде әрекет кешақыру. Осы стильде фактілерді баяндау, аргументтеу, ұран, риторикалық сұрақтар, бағалау сөздері жиі кездеседі.

5. Ерекшеліктерін салыстыру

Өлшемі	Көркем тіл	Публицистикалық стиль
Мақсаты	Әдеби эстетика, эмоция, сезімдерді ояту, оқырманның қиялына қозғау	Қоғамдық сананы қозғау, түсіндіру, қоғамдық пікірге әсер ету, мәселе көтеру
Қолданылатын тіл құралдары	Метафора, эпитет, символ, бейнелі сөздер, көркем суреттеу сияқтылар көп	Бағалау сөздер, риторикалық сұрақтар, қайталау, ұран, нақты факт, аргумент
Сөйлем құрылысы	Әдетте күрделі, кейде ырғақты, көркем элементтермен толықтырылатын сөйлемдер	Қысқа, нақты, логикалық қисынды, қоғамдық мәнге бағытталған сөйлемдер

Эмоционал-рагулярлық	Жоғары: оқырман сезімін қозғау, қатысуы күшейтілген	Орташа: эмоция бар, бірақ ақпарат пен пікір үйлесімі басым
-----------------------------	---	--

Мәтіндерден мысалдар / қолданылуы

- «Стиль және оның түрлері» презентациясында публицистикалық стильдің тілдік ерекшеліктері мен көркем тілдің айырмашылықтары мысалдар арқылы көрсетілген.
- «Қоғамдық-публицистикалық стильдің пайдалануы» мақаласында публицистикадағы синтаксистік ерекшеліктер (сөйлемдерді орналастыру, құрылым) сөз болады.
- «Көркем әдебиет стилі» презентациясында көркем тілдің сөз байлығы, суреттеу, образдылық қасиеттері қарастырылған.
-

6- сабақ. Сабақтың тақырыбы:

Қоғамдық, моральдық және философиялық мәселелер Сабақтың мақсаты:

- Қоғамдық, моральдық және философиялық мәселелердің мәнін түсіндіру.
- Осы мәселелер арасындағы байланыстарды ашу.
- Оқушылардың сыни ойлауын, пікір айту, талдаудағыларын дамыту.
- Құндылықтар негізінде дұрыс шешім қабылдай білуге үйрету.

Күтілетін нәтиже:

Оқушылар:

- Қоғамдық, моральдық және философиялық мәселелерді ажырата алады.
- Мысалдар арқылы нақты мәселелерді талдайды.
- Өз көзқарасын дәлелдеп, пікір талас жүргізе алады.

Сабақтың құрылымы:

1. Ұйымдастыру кезеңі (5 минут)

- Сәлемдесу
- Сабақтың мақсаты мен тааныстыру
- Оқушыларды шағын топтарға бөлу

2. Қызығушылықты ояту (5 минут)

Сұрақ-жауап:

- Сіз қоғамда қандай әділетсіздікті байқадыңыз?
- Адамның өміріндегі ең маңызды моральдықереже қандай?
- «Адам не үшін өмір сүреді?» деген сұраққа қалай жауап берердіңіз?

(Оқушылар қысқаша жауап береді.

Мұғалім олардың ойларын тақырыппен байланыстырып өтеді.)

3. Жаңа материалды түсіндіру (15 минут) 1. Қоғамдық мәселелер – бұл қоғамда шешуді талап ететін проблемалар.

Мысал: кедейлік, жұмыссыздық, экологиялық дағдарыс, білімдегі теңсіздік.

► Бұл мәселелер мемлекеттік саясатпен, әлеуметтік құрылыммен тығыз байланысты.

2. Моральдық мәселелер –

адамгершілік нормаларға негізделген таңдау мен шешімдер.

Мысал: өтірік айту, адалдық, кешірім, жауыздық, зорлық-зомбылық.

► Мұнда басты сұрақ: бұл әрекет дұрыс па, бұрыс па?

3. Философиялық мәселелер – өмірдің мәні, ақиқат, болмыс, әділет, еркіндік сияқты ұғымдар.

Мысал: Адам не үшін өмір сүреді? Еркіндік деген не?

Ақиқатты қалай танимыз?

► Бұл сұрақтарға нақты жауап жоқ, әркім өз ойымен бөлісе алады.

4. Топтық жұмыс (10–15 минут)

Әр топқа 1 мәселе беріледі, олар оны талдап, постер немесе қысқаша презентация дайындайды.

Тапсырма үлгілері:

Топ	Мәселе	Талдау сұрақтары
1-топ	Жыныстық теңсіздік	Бұл не? Қай елдерде жиі кездеседі? Қалай шешуге болады?
2-топ	Аборт (моральдық мәселе)	Бұл дұрыс па? Адам құқығы мен ұрықтың құқығы қалай үйлеседі?
3-топ	Адам өмірінің мәні	Әрадам үшін өмір мәні бірдей ме? Қандай факторлар әсер етеді?
4-топ	Қоршаған ортаның ластануы	Бұл қандай қоғамдық және моральдық мәселе? Адамзаттың рөлі қандай?

5. Топтардың презентациясы (10 минут)

- Әр топ өз ойын ортағасылып, сұрақтарға жауап береді.

6. Сабақты бекіту (5 минут)

Сұрақтар:

- Қоғамдық, моральдық және философиялық мәселелердің айырмашылығы неде?
- Бір мәселе бірнеше салаға қатысты болуы мүмкін бе?
- Осы тақырыптан не үйрендің?

7- сабақ. Қоғамдық, моральдық және философиялық мәселелердің шығармашылық жолмен түсінуді

Сабақтың мақсаты:

- Қоғамдық, моральдық және философиялық мәселелерді терентүсіну.
- Шығармашылық әдістер арқылы өз көзқарасын еркін жеткізу.
- Оқушылардың тіл байлығын, шығармашылық қабілетін дамыту.
- Сыни ойлау мен өзіндік пікір қалыптастырудағыдыларын нығайту.
- **Ұзақтығы: 45–60 минут**

Сабақ құрылымы:

1. Ұйымдастыру кезеңі (5 минут)

- Оқушылармен сәлемдесу
- Тақырыпты хабарлау
- Сабақ форматы мен тапсырмаларды түсіндіру

2. Кіріспе сұрақтар (5 минут)

Мына сұрақтарды тақтаға жазып, шағын пікірталас ұйымдастыруға болады:

- Сіз үшін өмірдің басты мәні неде?
- Адалдық деген не? Ол өмірде маңызды ма?
- Қоғамда қандай әділетсіздік сізді мазалайды?
- Бірадамның әрекеті бүкіл қоғамға әсерете ала ма?

3. Негізгі бөлім (30 минут)

Оқушылар 4 топқабөлінеді. Әртопқашығармашылықтапсырмаберіледі.
Оқушыларөзтобыныңжұмысынкейінсахнаданемесесыныптатаныстырады.

1-Тапсырма: Эссе жазу (топтықнемесежеке)

Тақырыптар (таңдаубойынша):

- «Адалдық – адамдықтыңайнасы»
- «Адам өмірініңмәнінеде?»
- «Меніңше, әділетсіздік – бұл...»
- «Моральдықтаңдау – оңайма, қиын ба?»»

Уақыты: 15 минут

Қалағанбіроқушыэссеніоқыпбереді.

2-Тапсырма: Кейіпкерге хат

Мысалы:

- «Махаббат пен әділетжолындакүрескенкейіпкерге хат»
- «Қоғамнанқысымкөргенадамға хат (мысалы, Шәкәрім, Абай, Том Сойер т.б.)»
- «Болашақұрпаққаүндеу»

Уақыты: 15 минут

Біроқушыхаттыоқыпбереді.

3-Тапсырма: Диалог құру

Мысал:

- «Ар-ождан мен пайда» арасындаөткенәңгіме
- «Адам мен Қоғам» арасындағыойталқы
- «Ақыл мен Жүрек» диалогы (Абайша)

Диалог қоғамдағыморальдықтаңдаулар,
философиялықмәселелергемнегізделуітиіс.

Уақыты: 15 минут

Рөлменсахнадаоқылады.

4-Тапсырма: Сахналықкөрініс

Тақырыпмысалдары:

- «Мектептегіәділетсіздік»
- «Жолдатабылғанәмиян» (адалдық пен таңдау)
- «Қарт пен жас – өмірмәнітуралы»

- «Адам табиғатты қорғайма, әлде қиянат жасайма?»»

Оқушылар қысқакөрініс дайындап, сахналайды.

⌚ Уақыты: дайындыққа – 15 минут, көрсетуге – 2–3 минут

4. Қорытындылау және рефлексия (5–10 минут)

Сұрақтар:

- Қайтапсырмасызге ерекше әсеретті? Неге?
- Қай мәселесіз үшін маңызды болып көрінді?
- Не үйрендіңіз? Өз ойыңызбен бөлісіңіз.

Үйтапсырмасы (таңдау бойынша):

- Шағын эссе: «Мен моральдықтаңдауды қалай жасаймын?»»
- Қоғамдық мәселе бойынша жаңалық не оқиғағаталдау жазу
- Өз таңдауы бойынша философиялық сұраққа жауап дайындау

8- сабақ Шығарманы толықталдау, презентация және пікір қорғау

Сабақтың мақсаты:

- Шығарманың мазмұнын, идеяларын және көркемдік ерекшеліктерін талдауға үйрету.
- Презентация жасау арқылы ақпаратты құрылымды түрде ұсынудағыларындамыту.
- Пікірін сенімді түрде қорғау, аргументтер келтіру қабілетін қалыптастыру.

Сабақ ұзақтығы: 60 минут

Сабақ құрылымы:

1. Ұйымдастыру (5 мин)

- Тақырыпты хабарлау
- Сабақ мақсатын түсіндіру

2. Шығарманы толықталдау (20 мин)

Қадамдар:

- **Мазмұны:** шығарманың негізгі сюжеті, оқиғалар желісі
- **Тақырыбы мен идеясы:** басты ой, автор не айтқысы келеді
- **Қаһармандар:** мінез-құлық, ой-пікір, олардың даму динамикасы
- **Тіл мен стиль:** автордың қолданған көркемдік тәсілдері (метафора, эпитет, т.б.)

- **Мәселе:** шығарманың қозғаған қоғамдық, моральдық немесе философиялық мәселесі

Мысалы:

Бағыты	Талдау мысалы
Мазмұны	Қарапайым оқиға арқылы үлкен мәселе ашылады
Тақырып	Адамгершілік пен әділет туралы
Қаһармандар	Бірі адал, бірі өтірікші
Стиль	Қарапайым, түсінікті, символдар көп
Мәселе	Адалдық пен өтірік арасындағы күрес

3. Презентация дайындау (15 мин)

- Оқушыларға талдау нәтижесін слайд немесе постер түрінде ұсынуға тапсырма беріледі.
- Негізгі бөліктер:
 1. Шығарманың атауы мен авторы
 2. Қысқаша мазмұны
 3. Негізгі идеясы мен мәселесі
 4. Қаһармандар туралы қысқаша ақпарат
 5. Тіл және стиль ерекшеліктері
 6. Өз көзқарасы
- Презентацияның ұзақтығы — 3-5 минут

4. Пікір қорғау (15 мин)

- Әр топ немесе жеке оқушы өз презентациясын таныстырады.
- Қалған оқушылар жәнемұғалім сұрақтар қояды.
- Презентация жасаушы өз пікірін қорғап, дәлелдер келтіреді.
- Мұғалім талдау жасап, қосымша түсініктеме береді.

5. Қорытынды (5 мин)

- Сабақ қорытындысы: талдау жасау, презентация және пікір қорғау арқылы оқушылардың шығармашылық және сыни ойлау қабілеті жақсарды.
- Оқушыларға өз пікірлерін еркін жеткізу маңызды екенін еске салу.

Әдеби шығарма: «Қыпша Сейтқұл» әңгімесіне сатылай кешенді талдау.

Авторы: Ілияс Есенберлин

Жанры: Әңгіме

1. Авторы туралы қысқаша мәлімет:

- **Ілияс Есенберлин** – қазақ әдебиетінің көрнекті жазушысы, тарихи романдарымен танымал.
- "Көшпенділер" трилогиясы арқылы қазақ тарихын көркем түрде танытқан.
- Қазақ халқының ерлігі, бірлігі, отан сүйгіштігі – шығармаларының басты тақырыбы.

2. Шығарманың жалпы мәлімет:

- **Атауы:** Қыпша Сейткүл
- **Жанр түрі:** Проза (әңгіме)
- **Тақырыбы:** Батыр бабалар ерлігі, отан қорғау, ұлттық рух.

3. Тақырыбы мен идеясы:

- **Тақырыбы:** Қыпшақ Сейткүлдің ерлігі мен отан сүйгіштігі
- **Идеясы:**
 - Ел қорғауда батырлық пен табандылық танытқан тұлғаны үлгі ету
 - Халық мүддесін бәрінен биік қою
 - Жас ұрпақты патриоттық тәрбиелеу

4. Басты кейіпкер:

Сейткүл – Қыпшақтайпасынан шыққан, қарапайым, бірақ жүректі адам. Ел басына күн туғанда қолына қару алып, жауға қарсы күрескен.

Халықтың сүйіспеншілігіне бөленген, даналығы мен батырлығы қатар танылған тұлға.

5. Көмекші кейіпкерлер:

- Ауыла адамдары
- Ел ішіндегі ақсақалдар
- Жаудың батыры (есімі нақты болмаса да, қарсылықтың сипатына шады)

6. Уақыты мен мекені:

- **Уақыты:** Қазақ хандығының алғашқы қалыптасу кезеңдері
- **Мекені:** Ұлы Дала, көшпелі қазақ жерлері, Қыпшақ өңірі

7. Шығарманың композициялық құрылымы:

Бөлімдері	Қысқаша мазмұны
Басталуы	Ел ішіндегі тыныш өмір, халық тұрмысы суреттеледі
Дамуы	Елге қауіп төнуі, жаудың шабуылы туралы хабар тарауы
Шиеленісуі	Сейтқұлдың ел қамынойлап, жауға қарсы шығуға бел байлауы
Шарықтау шегі	Сейтқұлдың ерлікпен жауға қарсы тұруы, шайқас
Түйіні (шешім)	Жеңіске жету, халықтың алғысы, Сейтқұл есімінің ел жадында қалуы

8. Тілдік керекшелігі:

- Шығармада тарихи сөздер, байырғы қазақ тіркестері кездеседі
- Көркем тіл, батырлықты дәріптейтін бейнелі сөздер мол
- Эпикалық баяндау басым

9. Көркемдік құралдар:

Құрал түрі	Мысал (егер нақты үзінді бола)
Эпитет	«айбынды Сейтқұл», «қаранардай батыр»
Метөфора	«жүрегі оттай лапылдады»
Теңеу	«жауғанайзадай шаншылды»
Қайталау	Ерлік, ерлік, тағы да ерлік... (қайталау арқылы екіпін қою)

10. Автордың көзқарасы:

- Автор Сейтқұлдың бейнесін аса қақтата отырып, оның ерлігін ұлттағдырымен байланыстырады.
- Батырды дәріптеу арқылы жастарға үлгі теді.
- Ел бірлігі мен тәуелсіздік идеясына алға қояды.

11. Шығармадан алынатын тәрбиелік мән:

- Батырлық – бір сәттікерлік емес, елге деген жанашырлық
- Отан қорғау – әразаматтың парызы
- Халық сүйген ер – елдің қорғаны

12. Қорытынды:

- «ҚыпшаСейтқұл» әңгімесі — қазақхалқыныңерлікрухынтанытатынтуынды
- Бұлшығарма — ата-баба аманатынжеткізетінтарихисабак
- Сейтқұл — өзхалқынсүйген, батырлығыаңызғаайналғантұлға

Абайдың 7-қарасөзіне сатылай кешендіталдау

1. Шығарматуралыжалпымәлімет

- **Автор:** Абай Құнанбайұлы
- **Шығарматүрі:** Қарасөз (прозалық шығарма)
- **Жанры:** Ғақлия (өнеге-өсиет, философиялық ой-толғау)
- **Тақырыбы:** Адамныңеңбексіздікке, жалқаулыққабейімділігіжәнеодантуындайтынкемшіліктер
- **Идеясы:** Адам еңбекарқылығанажетіледі, жалқаулық – руханижәнематериалдыққұлдыраудыңкөзі.

2. Шығарманыңкомпозициялыққұрылысы

Бөлім	Мазмұны
Басталуы	Абай халықтыңбойындағыкемшілікті – жалқаулықтысынғаалады.
Дамуы	Адамның «бірқайғыныжеңілдетемін» депеңбектенуге емес, «құдайдантілеуге» бейімекенінмысалдарменкөрсетеді.
Шиеленісуі	«Еңбекетпей, мал таппақжөк» дегенойдыдәлелдейотырып, адамныңеріншектігі мен надандығынәшкерелейді.
Шарықтаушегі	Адам өзбойындағыжалқаулықпенкүреспесе, ешқашанадамшылыққажетпейдідегенқорытындыжасайды.
Шешімі	«Еңбекетсеңерінбей, тоядықарныңтіленбей» — халықтыққағиданыұсынады.

3. Тілдікерекшелігі

- **Тілдіксипаты:** нақылға, даналыққа толы, қарапайымәріәсерлітілменжазылған.
- **Көркемдегішқұралдар:**
 - **Мақал-мәтелдер:** «Еңбекетсеңерінбей, тоядықарныңтіленбей».
 - **Қайталау:** «Еңбекқылсаң...», «Жалқауболсаң...» — ой екпінінкүшейтеді.
 - **Қарама-қарсықою:** еңбекқорадам мен жалқауадамбейнесі.

4. Негізгіойы

Адамдыадамететін — еңбек. Еңбексізөмір — мәңсіз, бос өмір.

5. Қоғамдықжәнетәрбиелікмәні

- Абай еңбектің адам өміріндегі орнына қынайы қындай отырып, ұлттың дамуының кілті – еңбек пен білім екенін көрсетеді.
- Бұл қарасөз бүгінгі күні де өзектілігін жоймаған, жастарды адал еңбекке, жауапкершілікке тәрбиелейді.

6. Қорытынды

Абайдың 7-қарасөзі — еңбек пен адамгершілік философиясын терең талдаған, адам болмысына үңілген тағылымды шығарма.

Төл сөзді сатылай кешенді талдау

«Қайырымды адамдар құнарлы жер секілді, алғанын сан есе етіп қайтарын береді», - дейді заңғар Мұхтар Әуезов.

«Қайырымды адамдар құнарлы жер секілді, алғанын сен есе қайтарын береді», - деген сөйлем төл сөз. Себебі Мұхтар Әуезовтің даналық пікірі өзгеріссіз беріліп отыр. Ал, дейді заңғар жазушы Мұхтар Әуезов деген сөйлем автор сөзі. Себебі, төл сөзді жеткізіп, оған түсінік беріп тұр

Төл сөз бен төлеу сөз

1.Төл сөз дегеніміз- сөйлеуші біреудің сөзін бұлжытпай, өзгеріссіз өз сөзінің ішінде беруі.

2.Төлеу сөз дегеніміз-сөйлеуші өз сөзінің ішінде басқа біреудің сөзін өзгертіп, жалпы мазмұнын ғана сақтап беруі.

3.Автор сөзі дегеніміз- төл сөзді де, төлеу сөзді де жеткізіп, оған түсінік беретін сөйлеушінің өз сөзі. Авторсөзі төл сөздің кімнің сөзі екенін, кімге қаратылып айтылатындығын айқындап , белгілеп тұрады. Төл сөз бен автор сөзі айтылуда белгілі бір дауыс ырғағы , жазылуда тыныс белгілері арқылы ажыратылады да, төлеу сөз бен автор сөзі олай ажыратылмай, тұтас бір сөйлем құрамында жұмсалады.

Төл сөз бен автор сөзі әдетте автор сөзінің құрамында қолданылатын (де деді,деп, дейді, деген, дегендей) көмекші етістік арқылы байланысады.

Абай Құнанбайұлының «Ғылым таппай мақтанба» өлеңін сатылай кешенді талдау

1. Тақырып

Өлеңнің тақырыбы – ғылым мен білімнің қоғамдағы рөлі, адамның рухани дамуы.

2. Мазмұн

Абай ғылымды, білімді, ақылды мақтан тұтуды, бірақ тек сыртқы көрініске ғана емес, ішкі мазмұнға да назар аударуды насихаттайды. Ол білімсіз мақтанудың, надандықтың зиянды екенін көрсетеді.

3. Композиция

Өлеңүшбөлімнен тұрады:

- **Кіріспе:** ғылым мен білімнің маңыздылығы.
- **Негізгі бөлім:** надандықтың, білімсіздіктің салдары.
- **Қорытынды:** ғылымның адам өміріндегі орны.

4. Тілді қолдану

Абайдың тілі қарапайым, бірақ терең мағыналы. Ол метафоралар, теңеулер, риторикалық сұрақтар арқылы ойларын әсерлі жеткізеді.

5. Образдар

- **Ғылым:** адамзаттың рухани дамуының символы.
- **Надандық:** білімсіздіктің, қоғамдағы кер тартпалықтың бейнесі.

6. Идея

Өлеңнің негізгі идеясы – білім мен ғылымның адам өміріндегі маңызы. Абай оқырманды білім алуға, өзін-өзі дамытуға шақырады.

7. Тарихи-әлеуметтік контекст

Абайдың өмір сүрген кезеңі – қазақ қоғамының өзгерістерге ұшыраған, білім мен ғылымға зәру болған уақыт.

Ол өз шығармаларында қоғамның дамуына үлес қосуға тырысты.

8. Эмоционалдық әсер

Өлең оқырманға терең ой салып, білімнің қажеттілігін түсіндіреді.

Абайдың өткір сөзі мен шеберлігі арқылы оқырманның санасына әсер етеді.

9. Қорытынды

"Ғылым таппай мақтанба" өлеңі – Абайдың білім мен ғылымға деген көзқарасын, адамгершілік құндылықтарына шып көрсететін маңызды туынды.

Олқазақәдебиетіндеөзектімәселелердікөтеріп, жастардыбілімалуға,
ғылымменайналысуғашақырады

Тақырыбы: БердібекСоқпақбаев – «Меніңатым – Қожа»повесі

Оқиғажелісінің даму кезендері (композициялықталдау)

Кезең атауы	Мазмұны
--------------------	----------------

Басталуы	Қожа өз мінезі мен ойларын айтып, өзін таныстырады. Ол кейде тентектік жасайтынын, бірақ іштей өзін кінәлі сезінетінін мойындайды.
Дамуы	Қожаның мектептегі және ауылдағы қылықтары: сабақтан қашуы, тәртіп бұзуы, мұғалімдерімен келіспеуі. Сұлтанмен бірге түрлі тентектік жасауы дайындалады.
Байланысы	Қожа өз мінезін түзеуге, жақсы оқушы болуға тырысады. Бірақ кейде ашуға беріліп, тағы да тентектікке жол береді.
Шиеленісуі	Қожаның тәртібі нашарлап, сынып жетекшісі мен оны қатты ұялтады. Мектеп жиналысында Қожаның іс – әрекеті талқыланады. Ол өзіне ренжіп барлығынан ұялады.
Шарықтау шегі	Қожа өз іс – әрекетін терең түсініп, өзгеруге бел байлайды. Іштей өзін тәрбиелеуге бел байлайды.
Шешімі	Қожа жаңа өмір бастағысы келеді: тентектігін қойып, жақсы адам болуға, анасының үмітін ақтауға ұмтылады. Бұл – оның рухани өсуі мен өзін-өзі жеңуі.

Негізгі ой. Адамның адам болып қалыптасуы – өз мінезін жеңіп, дұрыс жолға түсуімен байланысты.

Тәрбиелік мәні. Оқушыларды шыншылдыққа, жауапкершілікке, тәртіпке, ата-ананы сыйлауға және өз мінезін түзеуге тәрбиелейді.

- **Тілдік ерекшелігі.** Жазушының тілі жеңіл, баланың ойына жақын.
- Ішкі монологтар, юмор мен ирония мол.
- Кейіпкердің ішкі сезімі шынайы берілген.

Қорытынды.

«Менің атым – Қожа» — қазақ балалар әдебиетінің інжу-маржаны. Шығармада қарапайым ауыл баласының көзқарасы арқылы үлкен өмірдің шындығы көрсетіледі.

Ш. Қанайұлы «Зар заман»

1 **Авторы:** Шортанбай Қанайұлы 1818 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының Түркістан төңірегінде туған. Өмірінің сщңғы кезін Қарқаралы уізіндегі Бесата еліне қарасты Арғын руынан тараған Қараусен Кеней ішінде өткізеді. Шортанбай алғашқы көбірек тұрақтаған жері Жамантай төренің ауылы болды. Шортанбай – феодализм заманында туып, сол дәуірдің ыстығына күйіп, суығына тоңған ақын.

2. **Тақырыбы:** Байлардың бұқара халыққа көрсеткен озбырлығын, мансапқұмар адамдардың пысықтығы мен пасықтығы туралы.

3. **Жанр түрі:** поэзия, өлең (өлең дегеніміз – белгілі бір өлшеммен қиыннан қиыстырып, үйлесімді ырғақпен ұйқасып келетін өрнекті сөз жүйесі)

4. **Идеясы:** Заман бұзылды, бұрынғы қорлар зорайып, қорлар қор болуға айналды, атаны бала, ананы қыз танымайтын болды, бұрынғы дуалы ауызды билер сөзден қалды, жаңа басшылар шығып, қуырып бара жатыр, қыңқ етсе, қалаға шабады, орыс ұлықтары да әбден билеп- төстеп алды дегенді жеткізеді.

5. **Шумақ саны:** 16 (шумақаяқталған синтаксистік біртұтас ой).

6. **Тармақ саны:** 65 (өлеңнің әр жолы).

7. **Бунақ саны:** 349 (тармақтың белгілі бір дауыс ырғағымен бөлінуі).

8. **Буын саны:** 7 (сөз құрамындағы дауысты дыбыстардың бөлінуі).

Мы -нау за-ман қай за-ман?

↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
а.б. б.б. а.б. б.б. а.б. б.б.

9. **Ұйқас түрі:** сегіз ұйқас (а-а-б.б) (ұйқас дегеніміз-сөз құрамындағы дауысты дыбыс өлеңнің бітім, мазмұнымен тамырлас келіп, оған ерекше саз әуен беретін өлең тармақтарындағы сөздер үндестігі).

Мына заман қай заман? а

Азулыға бар заман, а

Азусызға тар заман. б

Тарлығының белісі: б

10.Әдеби теориялық ұғымдар:

Троп: Теңеулер- төрт аяқты хайуан , жалмауыз болды үлкенің, орыс- бүркіт, біз- түлкі, құлан мен бұландай.

Эпифора: - «болды» сөзінің қайталануы және «қып» сөзінің қайталануы.

Анафора – «бір пара жанды» деп басталып отыр.

Қарама -қарсы ұғымдар: малды- малсыз, ғалым-залым, дінді-дінсіз.

11. Түсіндірме сөздер:

Юзанасы- тілек , махшар- кезең,ақырет,зада- түп нұсқасы,ататегі,шыққан тұқымы.

12.Тәрбиелік мәні:Халық жағдайы ,сол уақыттағы заман зары. Өзі өмір сүрген кезеңдегі барша кері әрекеттерді, иманнан кеткен адамды да, жетесіз кеткен жас пен кәріні осы өлеңде әбден сынады.

Абай Құнанбаев «Жүректе қайрат болмаса»

1.Авторы: Абай Құнанбаев 1845 Семей өңіріндегі Шыңғыстау бауырындағы Қасқабұлақ жеген жерде дүниеге келген. Арғы атасы – Ырғызбай, өз атасы – Өскенбай атақты адамдар ру басылары болған. Әкесі Құнанбай ұзақ жыл аға сұлтан болып ел басқарған. Абай тәрбиені жұмсақ мінезді, мейірімді шешесі Ұлжан мен кәрі әжесі Зереден алады. Осы кісілердің айтқан ертегі - аңыздарын құмарта тыңдап өседі.

2. Тақырыбы: адам бойындағы қайраттылық, жүректілік қасиеттері, надандықты жою.

3.Жанр түрі: поэзия, өлең (өлең дегеніміз- белгілі бір өлшеммен қиыннан қиыстырып, үйлесімді ырғақпен ұйқасып келетін өрнекті сөз ұйқасы).

4. Идеясы: адам болып туып, адам болып өмір сүру.

5.Шумақ саны: 5 (шумақ аяқталған біртұтас ой).

6. Бунақ саны: 40 (бунақ – белгілі бір дауыс ырғағымен бөлінуі).

7. Буын саны: 8-9 буын саны (сөз құрамындағы дауысты дыбысқа байланысты).

Жү-рек-те қай-рат бол-ма -са,

8. Ұйқас түрі: шалыс ұйқас (-а -б-а-б) (ұйқас дегеніміз- өлеңнің бітім мазмұны мен тамырлас келіп, оған ерекше саз әуен беретін өлең тармақтарындағы сөздер үндестігі).

Жүректе қайрат болмаса, а

Ұйықтаған ойды кім түртпек. б

Ақылға сәуле қонбаса, а

Хайуанша жүріп күнелтпек. б

10.Әдеби теориялық ұғымдар.

10.1Троп: эпитет-ұйықтаған ой.

10.2 Фигура. Сұрай арнау:

Атымды атам қойған соң,

Қайтып надан болайын?

Халқым надан болған соң,

Қайда барып оңайын?

11.Түсіндірме сөздік: жоқ

12. Тәрбиелік мәні: Біз бұдан оқудың маңыздылығын,надан болмау керек екендігін түсінеміз.

Үкілі Ыбырай «Маңмаңгер»

- 1.Авторы:** Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы 1856 жылы Көкшетау өңірінде дүниеге келген. Әкесі – Сандыбай ұсталықпен күн көрген шаруа адамы.Ыбырай 18 жасынан бастап, әншілікке,ақындыққа ден қойды.Осы жасынан бастап жай оғындай жарқылдап, өзінің сан қырлы өнерімен жқрт көзіне түсіп, сал – сарі атанды.
- 2. Тақырыбы:** Сұлу сезімге бөленген майда жалды тұлпардың картинасы.
- 3.Жанр түрі:** поэзия,өлең (өлең дегеніміз- ұйқас түрінде келетін сөздер тізбегі)
- 4.Идеясы:**Сал жігіттің сенімді серігі болған сәйгүліктің сұлу суреті ақынның ішкі сезім күйімен астасып жатқанын айқын көрсету.
- 5. Шумақ саны:** 4- шумақ (шумақ дегеніміз-аяқталған синтаксистік бір тұтас ой)
- 6.Тармақ саны:** 16 тармақ (Тармақ дегеніміз- өлеңнің әр жолы)
- 7.Бунақ саны:** 48 бунақ (бунақ дегеніміз-белгілі бір дауыс ырғағымен бөліну)
- 8.Буын саны:**11-12 буын (буын дегеніміз – сөз құрамындағы дауысты дыбысқа байланысты)
- 9. Ұйқас түрі:** қара өлең (а-а-б-а) (ұйқас дегеніміз- өлеңнің білім мазмұны мен тамырлас келіп, оған ерекше саз, әуен беретін өлең тармақтарындағы сөздер үндестігі).

Маңмаңгер кекілің келте, жалың майда, а

Бал татыр , шекер қосса қағаз шайға. а

Жүрісің жел маядай жануарым, б

Көрейін қызығыңды осындайда а

10. Әдеби теориялық ұғымдар:

10.1 Троп:

Эпитеттер: Ақ көйлек , дүрия бешпет. Кекілің келте, жалың майда.

Теңеулер: желмаядай

Метифора: Ахау, туған елім,

Балаң едім,

Өзіңе осынау әнді

Сала келдім.

11. Түсіндірме сөздік: жоқ

12. Тәрбиелік мәні: Өзінің сенімді сәйгүлігінің жан – дүниесінің түсіне білу.

Пайдаланылатын әдебиеттер тізімі

1. Жанпейісова М.М. **"Модульді қоқытутехнологиясы. Оқушыны дамыту құралы ретінде"** – Алматы: "Ғылыми әдістемелік орталық", 2002.
2. Жанпейісова М.М. **"Сатылай кешенді талдау технологиясы"** – Алматы: 2007.
3. Жанпейісова М.М., Бейсебаева Р. **"Қазақ тілі сабағында сатылай кешенді талдау технологиясын қолдану"** – Алматы: "Мектеп", 2010.
4. Байтұрсынұлы А. **"Тіл – құрал"** (фонетика, морфология, синтаксис бөлімдері) – Алматы: "Ана тілі", 1992.
5. Қордабаев Т. **"Қазақ тілі білімінің мәселелері"** – Алматы: "Рауан", 1991.
6. Исаев С. **"Қазақ тілі"** (ЖОО арналған оқулық) – Алматы: "ҚазҰУ", 2004.
7. Әміров Р. **"Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі"** – Алматы: "Мектеп", 1983.
8. Құлмат Әмірәлиев. **"Қазақ тіл білімінің негіздері"** – Алматы: "Рауан", 1994.
9. Жұбанов Қ. **"Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер"** – Алматы: "Ғылым", 1999.

10. Қазақтілі мен әдебиеті пәні бойынша **орта білім мазмұнына арналған жаңартылған бағдарлама** (5–11 сыныптар) – ҚР БҒМ, НЗМ ДББҰ, 2017–2020.
11. ҚР Оқу-ағарту министрлігі бекіткен **Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен үлгілік оқу бағдарламалары**, 2022–2025 жж.
12. Әдеби шығармалар (оқу бағдарламасына сай):
 - Абай Құнанбайұлы. **Қарасөздер, өлеңдер**
 - М. Әуезов. **«Абай жолы» романы (үзінділер)**
 - Б. Майлин, С. Сейфуллин, Ғ. Мүсірепов, т.б. шығармалары
13. Қазақтілінің орфографиялық сөздігі – Алматы: "Арыс", 2021.
14. **Қазақ әдеби тілі грамматикасы** (2 томдық) – Алматы: "Ғылым", 1967–1970.
15. Мұғалімдерге арналған әдістемелік құралдар (Сатылайкешенді талдау үлгілері жинағы, авторлық нұсқаулықтар, т.б.).